
Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Науково-методичний журнал

№ 1

травень – липень

У номері:

- * Дидактика, методика
і технології навчання*
- * Психопедагогіка безпеки людини*
- * Психологія*
- * Проблеми виховання*
- * Історія професійної освіти*
- * Наукове життя*

м. Львів

2017 р.

<p>Засновники: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності</p> <p>Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України</p> <p>Видається один раз на три місяці з січня 1997 р.</p> <p>Реєстраційне свідоцтво КВ № 22729-12629 ПР від 30.05.2017 р.</p> <p>Адреса редакції: 79000, м. Львів, вул. Клепарівська, 35. e-mail: rpro2003@ukr.net</p> <p>Телефони: Головний редактор – (032) 233-40-41. Відповідальний секретар – (067) 969-71-13.</p>	<p>Головний редактор – М. М. Козяр</p> <p>Редакційна колегія: О. В. Аніщенко, Г. П. Васянович, С. М. Вдович (відп. секретар), Н. І. Жигайло, Я. Зімни, М. С. Коваль, О. А. Кривопишина, А. Д. Кузик, О. А. Куций, А. В. Литвин, Л. Б. Лук'янова, В. О. Моляко, Л. Ю. Москальова, Н. Г. Ничкало, О. І. Огієнко, О. М. Отич, Е. О. Помиткін, Л. П. Пуховська, В. О. Радкевич, В. В. Рибалка, Л. А. Руденко, М. В. Савчин, П. І. Сікорський, Р. І. Сірко, В. І. Слободяник, Л. О. Хомич, Б. І. Шуневич.</p> <p>Переклад англійською мовою: О. В. Дубовик</p>
---	--

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор Г. П. Васянович,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник Л. А. Руденко,
доктор психологічних наук, професор Н. І. Жигайло,
доктор психологічних наук, професор О. А. Кривопишина.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Львівського державного університету безпеки життєдіяльності від 8 червня 2017 р., протокол № 10.

Педагогіка і психологія професійної освіти : науково-методичний журнал. — 2017. — № 1. — 188 с.

УДК 37

Науково-методичний журнал із проблем теорії, методики і практики професійної освіти адресовано науковцям, студентам, викладачам професійно-технічних і вищих навчальних закладів, аспірантам, докторантам, усім, хто цікавиться проблемами педагогіки і психології професійної освіти.

ДИДАКТИКА, МЕТОДИКА І ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

Бахтійор Ідрісов

Методологічні проблеми системної підготовки студентів –
майбутніх педагогів у контексті компетентнісного навчання 7

Олександр Пономарьов, Максим Черемський

Толерантність освітнього простору 17

Лариса Руденко

Формування світогляду майбутніх фахівців соціономічних професій:
гносеологічний аспект 27

Владислав Ткаченко

Особистісно орієнтоване навчання майбутніх менеджерів основам
масових комунікацій у процесі викладання дисципліни «Соціологія» 37

Руслана Слухенська

Творчий потенціал особистості студента вищого медичного
навчального закладу та фактори його активізації у процесі
професійної підготовки 47

Лариса Покудіна

Використання потенціалу міждисциплінарної інтеграції
у формуванні готовності до професійної діяльності майбутніх
фахівців фінансово-економічної сфери 56

Наталія Тарасенко

Еспериментальна перевірка педагогічних умов формування
безпечного освітнього середовища ВВНЗ 64

Юрій Вінтюк

Критерії сформованості професійної компетентності
майбутніх психологів 74

ПСИХОПЕДАГОГІКА БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Михайло Козяр, Андрій Литвин

Теоретичні засади формування готовності фахівців цивільного
захисту до діяльності в екстремальних ситуаціях 85

Оксана Повстин

Підготовка майбутніх фахівців у галузі безпеки людини до управлінської діяльності як педагогічна проблема 99

Юлія Ненько

Система підготовки професорсько-викладацького складу ВНЗ ДСНС України до професійно орієнтованого комунікативного навчання майбутніх офіцерів служби цивільного захисту 109

ПСИХОЛОГІЯ

Світлана Костю, Ангеліна Химинець

Психологічні аспекти процесу навчання обдарованих дітей у сучасній системі освіти 117

Галина Закалик, Дзвенислава-Софія Кобецька, Анастасія Франчук

Самооцінка студентів із проявами девіантної поведінки 124

Ернест Івашкевич

Психолінгвістичні аспекти наративу: сприйняття звуку та кольору ... 137

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ

Тетяна Бутурлим

Виховання у старшокласників неприйняття гендерного насильства в сім'ї на прикладі аналізу гендерних ситуацій ХІХ ст. 145

ІСТОРІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Віталій Маврін

Історичний контекст становлення вітчизняної педагогіки життєтворчості особистості впродовж ХVІ – початку ХХ ст. 161

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Лариса Руденко

Актуальне видання 180

Наші автори 184

УДК 378

Михайло Козяр, Андрій Литвин

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

XXI ст. принесло світу низку міждержавних конфліктів, посилення терористичних протистоянь і масову міграцію населення. На превеликий жаль, ці обставини супроводжуються зростанням кількості надзвичайних ситуацій різного походження (природного, техногенного, соціального, епідеміологічного), що разом із військово-терористичними діями спричиняють масові жертви серед громадян і значні економічні втрати. Нині це реалії нашої держави, яка бореться з неоголошеним військовим втручанням і фактичною окупацією агресором Криму та частини промислово розвинутих і потенційно небезпечних у техногенному плані територій на Сході країни. За даними офіційної статистики, упродовж 2016 р. в Україні виникло 149 надзвичайних ситуацій; підрозділи Державної служби з надзвичайних ситуацій взяли участь у ліквідації 85 найбільших аварій, техногенних катастроф і стихійних лих. У результаті врятовано життя 3 тис. 605 осіб, не допущено знищення близько 21 тис. будівель і 2 тис. одиниць техніки [4]. Значний обсяг масштабних рятувальних та інших невідкладних робіт, а також виникнення нових загроз зумовлюють необхідність постійного вдосконалення державної системи запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, перегляду традиційних підходів до діяльності особового складу ДСНС.

Сучасний рівень науково-технічного забезпечення передбачає високотехнологічний супровід діяльності фахівців цивільного захисту. Однак, незважаючи на це, складні та ризиконебезпечні надзвичайні (екстремальні) ситуації викликають не лише страх і панічні настрої у широких верств населення, а й, подекуди, дезорганізацію служб реагування. Зі збільшенням обсягів завдань із захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій і запобігання їх виникненню, ліквідації на-

слідків тощо збільшується відповідальність ДСНС і зростають вимоги до компетентності фахівців-рятувальників. У кожного з них мають бути сформовані: передусім – професійна скерованість, що визначає стійкий інтерес до своєї діяльності, прагнення оволодіти знаннями, вміннями і навичками, виробити необхідні якості та риси характеру, на цій основі – професійна компетентність (здатність ефективно застосовувати результати освітньої підготовки), а також готовність до виконання професійної діяльності за будь-яких обставин.

У цьому контексті потребує системного дослідження феномен **готовності** фахівця до діяльності в особливих умовах (екстремальних ситуаціях). Таке дослідження доцільно виконати в міждисциплінарному проблемному полі з урахуванням психологічних, соціологічних і педагогічних параметрів професійної діяльності в особливих умовах і відповідної комплексної підготовки курсантів і студентів у процесі навчання. Вважаємо, що осмислення соціально-психологічних і психолого-педагогічних детермінант професійної готовності до екстремальних ситуацій є важливим чинником професійної освіти фахівців цивільного захисту і в ширшому ракурсі – співробітників усіх напрямів галузі безпеки людини (пожежної, цивільної, екологічної, кібербезпеки, психологічного та соціального захисту, охорони праці та ін.), які відповідають за дотримання безпеки життєдіяльності та захист населення, запобігання та ліквідацію надзвичайних ситуацій.

Термін «екстремальність» (із латин. *extremum* – край, кінець) запозичений психологами з природничої парадигми [9]. Дослідження поведінки особистості в екстремальних умовах розпочалися наприкінці ХІХ ст. і здійснювалися, переважно, в межах військової психології. У середині ХХ ст. проблеми особистості в екстремальних ситуаціях інтенсивно розроблялися в психології особистості. Проблеми надійності та психологічної стійкості особистості в особливих умовах досліджувалися в прикладному аспекті – у психології праці, інженерній психології, психології спорту. Стратегії поведінки людей у важких і кризових обставинах аналізувалися також у роботах із соціальної психології. Поступово сформувався напрям психології екстремальних ситуацій (особливих умов). Останнім часом науковці істотно розширили межі застосування цих понять [3, с. 58], розглядаючи ситуації сильного стресу в повсякденному житті та професійній діяльності, граничного напруження в спорті тощо як екстремальні [9, с. 147].

Екстремальність (екстремум-стан) – це особливий стан людської психіки, спричинений незвичними чи екстраординарними (особливими)

умовами, які породжують підвищену тривожність і виняткову емоційну напруженість. Екстремальними, зазвичай, вважають ситуації, які загрожують життю та здоров'ю людей. Більш точно екстремальні ситуації визначають як несприятливі, складні обставини людської життєдіяльності, що набули для окремої особи або групи осіб виняткової значущості; це об'єктивно складні умови діяльності, які сприймаються й оцінюються як напружені чи небезпечні. При цьому ситуація є для особи надзвичайно значущою безвідносно до того, містить вона реальну небезпеку чи ця небезпека лише уявна, потенційна. Можливі випадки, коли одну й ту ж ситуацію одні люди розуміють як екстремальну, а інші – як ординарну; конкретний фахівець сприймає об'єктивно небезпечну екстремальну ситуацію як штатну (звичну для нього) і, навпаки, для невідповідної людини об'єктивно безпечна ситуація є (або видається) екстремальною [16].

Екстремальні ситуації можуть бути регламентованими і нерегламентованими, плановими і ситуативними, «штатними» і «позаштатними». У найзагальнішому вигляді їх поділяють на чотири групи: 1) спричинені надзвичайними умовами (стихійне лихо, природна чи техногенна катастрофа, військові дії, терористичні акції тощо); 2) житейські, побутові, які виникають або можуть трапитися в житті кожної людини (пожежа, напад злочинця, гострий брак часу, гостра необхідність одночасного швидкого вирішення декількох однаково важливих завдань); 3) пов'язані із заняттями потенційно небезпечними видами спорту (альпінізм, дайвінг, мотоспорт, регбі та ін.); 4) службові, професійні – зумовлені виконанням щоденних фахових обов'язків (шахтарі, моряки, пілоти, військовослужбовці, поліцейські, охоронці, рятувальники та ін.). Із небезпекою для життя та здоров'я пов'язане виконання багатьох видів робіт, які містять елементи виробничого та невиробничого професійного ризику, зокрема до них належать службові обов'язки працівників ДСНС України [16].

Отже, екстремальні ситуації – це неочікувані, раптово виниклі небезпечні обставини, яким притаманна невизначеність, складність прийняття рішень, гостра конфліктність, стресовий стан, а також загроза життю або здоров'ю працівника, що вимагає максимальної мобілізації резервних можливостей його організму, передусім психіки. Екстремальні ситуації виникають через певні умови, які їх спричиняють. Тому в психологічних дослідженнях часто наголошують саме на цих умовах і вивчають діяльність індивіда в особливих умовах.

Умови – це чинники й обставини, наслідки яких перешкоджають або сприяють тим чи іншим процесам і явищам. Відповідно до різних

галузей, а також конкретних закономірностей розрізняють різні типи умов [8, с. 11-12]. Умови, які викликають екстремальні ситуації, поділяють на особливі умови природного (землетрус, повінь, урагани, лавина, снігові та піщані замети, обвали та ін.), біологічного (епідемії й епізоотії) та соціального характеру, які суттєво залежать від волі та свідомих дій людей (масові заворушення, техногенні аварії та катастрофи тощо) [1, с. 264]. Фахівці цивільного захисту несуть відповідальність за подолання наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених усіма типами умов.

У сучасних дослідженнях як визначальна сутнісна ознака екстремальної ситуації розглядається фактор небезпеки – безпосередньої загрози для здоров'я та життя людей або ж загрози невиконання їхньої діяльності з вирішенням життєво важливих завдань. Поняття «екстремальна ситуація», таким чином, відображає не просто надзвичайну, а саме виключно небезпечну подію або сукупність небезпечних подій, пов'язаних із життям і діяльністю людей [12].

Нині відбуваються спроби цілісного загальнопсихологічного опису, класифікації та систематизації феномена екстремальності, який розкривається у взаємозв'язку з поняттями травми, стресу, втрати [9]. Дослідження особливих і складних умов діяльності фокусуються переважно на суб'єктивно-особистісних, психофізіологічних аспектах.

Зі специфічними морально-правовими аспектами діяльності працівників екстремальних професій у ризиконебезпечних ситуаціях службової діяльності пов'язане виділення екстремальної психології як окремого науково-практичного розділу психологічної науки. Вона вивчає психологічні закономірності діяльності особистості під час виникнення надзвичайних обставин і ситуацій, пов'язаних із підвищеним професійним ризиком, небезпекою для життя і здоров'я, розробляє науково обґрунтовані заходи психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності працівників екстремальних професій під час виконання завдань в умовах, які потребують граничної мобілізації фізичних, психологічних і моральних якостей особистості [2, с. 9].

Значна кількість робіт, пов'язаних з екстремальністю, стосується добору та підготовки фахівців із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Ґрунтовні дослідження, присвячені психолого-педагогічним проблемам професійної підготовки фахівців-рятувальників, виконали українські вчені О. Бикова, В. Бут, О. Євсюков, М. Коваль, В. Козлачков, М. Козяр, М. Корольчук, В. Лефтеров, П. Образцов, І. Овчарук, В. Пліско, Ю. Приходько, В. Садковий, О. В. Тімченко та ін. Питанням

готовності до діяльності фахівців екстремальних видів діяльності присвячені роботи Ю. Бойко, С. Будника, О. Керницького, І. Коваля, М. Кулакової, І. Платонова та ін. З огляду на значні психоемоційні навантаження під час виконання професійних обов'язків вважаємо, що забезпечення професійно-психологічної готовності фахівців цивільного захисту, яка визначає їхню професійну компетентність щодо надання кваліфікованої допомоги населенню, нині набуває виняткової актуальності. Це пов'язано з постійним ускладненням екстремальних ситуацій у їхній діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що проблема готовності до різних видів діяльності та визначення шляхів її формування була предметом вивчення багатьох науковців. Готовність – це суттєва передумова цілеспрямованої поведінки, її регуляції, стійкості й ефективності. Вона допомагає людині успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особистісні якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати свій спосіб дій при появі непередбачуваних перешкод [10, с. 62]. У педагогічних дослідженнях широкого вжитку набуло поняття «професійна готовність» як вища форма фахової зрілості, яка забезпечує спроможність самостійно та якісно виконувати професійні функції. Як психолого-педагогічну проблему готовність до діяльності детально дослідила О. Скоробагата, охарактеризувавши основні дефініції та структурні компоненти цього феномена [13].

Готовність до діяльності стала об'єктом наукових досліджень наприкінці XIX ст., коли різні сторони готовності людини до праці вивчались у контексті психотехніки. Зростання інтересу до проблеми професійної готовності особистості відбулось у 1920-40 рр. завдяки дослідженням нейрофізіологічних механізмів регуляції та саморегуляції поведінки людини і ролі готовності як одного з таких механізмів. У другій половині XX ст. дослідницька робота щодо діяльнісної готовності та здатності до діяльності суттєво активізувалась (Дж. Аткинсон, Л. Джонс, М. Дункін, Дж. Люфт, Дж. Остін, П. Тилич та ін.). Однак, як відзначають науковці, більшість дослідників трактували ці поняття недостатньо системно. Загальнотеоретичні основи цієї проблеми розроблені у працях Б. Ананьєва, О. Леонтєва, В. Мясіщева, С. Рубінштейна, Д. Унадзе та ін.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття «готовність до виконання діяльності» вживається в різних значеннях, які доповнюють один одного. Так, готовність розглядають як синтез якостей особистості, які визначають її придатність до діяльності (В. Круте-

цький), як інтегративну якість особистості, скеровану на пристосування її можливостей для успішних дій у певний момент (М. Д'яченко та Л. Кандибович). При цьому формування психологічної готовності до праці має спрямовуватися на професійний рівень діяльності як на певний орієнтир, еталон майбутньої роботи (В. Моляко).

Більшість дослідників розглядають готовність особистості до діяльності в єдності її складників, серед яких виділяють, передусім, мотиваційно-цільовий, змістовий і процесуальний, а також: методологічний, когнітивний, пізнавально-оцінний, організаційний, мобілізаційний, емоційно-вольовий, операційно-дієвий, поведінковий, міжособистісний, комунікативний [13] тощо. До мотиваційно-цільового складника готовності належать особистісні якості, які визначають спрямованість майбутньої діяльності, забезпечують її дієвість та інтенсивність.

На слушну думку В. Сластьоніна, професійна готовність – це синтез таких взаємопов'язаних структурних компонентів:

- *психологічна* готовність (сформована спрямованість на професійну діяльність, установка на роботу в галузі);
- *науково-теоретична* готовність (необхідний обсяг загальнонаукових, загальнопрофесійних, професійно спрямованих, психологічних, соціальних та інших знань, необхідних для компетентної діяльності);
- *практична* готовність (сформовані на належному рівні практико орієнтовані знання, вміння і навички);
- *психофізіологічна* готовність (наявність необхідних задатків, передумов для оволодіння відповідною діяльністю, сформованість професійно значущих якостей);
- *фізична* готовність (відповідність стану здоров'я та фізичного розвитку вимогам конкретної діяльності та професійної працездатності) [14, с. 31].

Розрізняють довготривалу професійну готовність (стійку систему професійно важливих якостей особистості, її досвід, знання, навички, необхідні для успішної діяльності, яка визначає потенційну можливість виконання завдання з найкращими показниками) і ситуативну (короткочасну) готовність як актуалізацію довготривалої готовності, яка підвищує її дієвість. Ці форми готовності взаємопов'язані. Виникнення короткочасної готовності залежить від довготривалої, яка, у свою чергу, визначає ситуативну продуктивність мислення, пам'яті, знань, навичок, які визначають загальну ефективність діяльності фахівця.

Загалом аналіз феномена професійної готовності дає підстави стверджувати, що дослідники розглядають її як складне цілісне (інтегроване)

утворення; динамічне явище, яке детермінують внутрішні та зовнішні чинники; систему зі складною структурою, яка охоплює емоційно-вольовий, пізнавальний і процесуальний компоненти; теоретичні та методичні знання, професійні вміння; психологічні якості особистості (властивості особистості, професійна спрямованість, мотивація професійної діяльності) тощо. Важливими *показниками готовності* до професійної діяльності, на думку науковців, є: виробленість потреб і мотивів професійної діяльності, прагнення досконали володіти нею; рівень знань про сутність професії, розуміння її специфіки; ступінь усвідомлення відповідальності за результати діяльності; рівень мобілізації та активізації знань, умінь, навичок і професійно значущих якостей особистості; сформованість соціальних установок на професійну діяльність, рівень стабільності професійних інтересів, особистісної здатності виконувати свої функції. До показників готовності треба також віднести: ідентифікацію себе з професією та її представниками; динамізм особистості, багатство її внутрішньої енергії, ініціативність, волю, винахідливість, емоційну стійкість; сформоване професійне мислення, що дозволяє проникати в причинно-наслідкові зв'язки виробничого процесу, аналізувати свою роботу, рефлексувати, відшукувати пояснення успіхів і невдач, а також прогнозувати і передбачати її результати.

Поняття «готовність фахівців до ефективних дій в умовах екстремальних ситуацій» розглядаємо як інтегративну властивість особистості, яка характеризується досягнутим рівнем розвитку комплексу відповідних індивідуально-особистісних якостей, ступенем досконалості необхідних знань, умінь і навичок, рівнем фізичного розвитку. Сутнісними компонентами цього поняття є: спеціальнопрофесійний, психологічний, медичний, фізіологічний, соціальний та основ виживання в надзвичайних ситуаціях.

Як на професійному рівні, так і під час навчання готовність поділяється на мотиваційну та практичну. У контексті освітнього процесу вважаємо доцільним розглядати готовність курсантів і студентів до професійного навчання, передусім, як прагнення оволодіти обраною професією, бажання якнайкраще опанувати різні спеціалізації та види робіт. Відповідно структуру цієї готовності визначають такі базові конструкти:

– *мотиваційний* – потреба в навчанні та праці, зацікавленість професією, усвідомлення її соціальної значущості, уявлення про соціальний статус, престижність, моральна та матеріальна зацікавленість;

– *пізнавальний* – здатність самостійно сприймати й опрацьовувати професійно важливу інформацію, уміння аналізувати навчальний матеріал, розуміння оптимальних шляхів опанування обраною професією;

- *операційно-технологічний* – знання й уміння організувати своє навчання, планувати і виконувати освітні завдання, шукати інформацію, генерувати власні судження та ідеї, самооцінювати навчальну діяльність;
- *емоційний* – гордість за приналежність до професії, позитивне ставлення до навчання та професійного розвитку;
- *вольовий* – уміння мобілізувати свої сили, долати труднощі на шляху опанування професією [5, с. 26].

Для формування готовності до діяльності в курсантів і студентів у процесі навчання у ВНЗ важливими є методологічні підходи до підготовки особового складу підрозділів ДСНС: історико-філософський, системний, структурний, функціонально-організаційний, особистісно-діяльнісний, проблемний, прогностичний, антропологічний, генетичний, інтегративний [6]. Додамо, що в нинішніх обставинах зміст і методи формування професійної готовності фахівців цивільного захисту повинні проектуватися на основі гуманістичної парадигми освіти з урахуванням також синергетичного, аксіологічного, компетентнісного і контекстного підходів.

Аналіз наукових даних, присвячених проблемі діяльності фахівців цивільного захисту, і реальної практики ДСНС свідчить, що надзвичайні ситуації, з якими нині зустрічаються служби реагування, характеризуються низкою особливостей, які створюють певні проблеми для виконання професійних функцій рятувальників. Виявлено, що для виконання службових обов'язків в умовах екстремальних ситуацій фахівці повинні володіти раціоналізмом мислення та готовністю до ризику. Це пов'язано, передусім, із тим, що вони часто змушені приймати рішення, від яких залежить життя інших людей. Час на прийняття цих рішень обмежений, із можливих варіантів необхідно швидко обрати найоптимальніший. У дослідженнях відзначається, що найбільш стресогенний вплив на психофізичний і функціональний стан особистості чинять непередбачуваність і невизначеність екстремальних ситуацій у роботі фахівців цивільного захисту [3, с. 58-59].

Готовність до професійного ризику розуміємо як здатність до актуалізації свого інтелектуального й особистісного потенціалу під час прийняття рішень в екстремальних ситуаціях, що відображає зв'язок індивідуальної зумовленості прийняття рішень з іншими аспектами особистісної регуляції, у тому числі раціональністю. Професійна діяльність рятувальника відрізняється, передусім, тим, що здійснюється в умовах, які за своєю інтенсивністю і тривалістю виходять за межі оптимальних параметрів і висувають підвищені вимоги до психічних і

психофізіологічних можливостей людини. При цьому виконувати оперативні-тактичні завдання, як правило, можуть бути реалізовані лише діями, пов'язаними з певним ризиком [11]. У цьому контексті курсанти (студенти) мають виховати в собі готовність у будь-який час і в будь-якому місці, ризикуючи собою, рятувати життя, приходити на допомогу людям, долаючи непередбачувані наслідки подій високого ступеня складності.

Професійну підготовку майбутніх фахівців цивільного захисту розглядаємо як неперервне психолого-педагогічне явище, цілеспрямований процес оволодіння базовими і професійно орієнтованими компетентностями в галузі безпеки людини, які визначають розумовий, фізичний і професійний розвиток, здатність до адекватних дій у надзвичайних ситуаціях, виховання необхідних соціально та професійно важливих морально-психологічних і ділових якостей, стійкості, надійності та придатності, що забезпечує бездоганне виконання покладених професійних обов'язків, особисту безпеку, збереження здоров'я та виживання в ризиконебезпечних умовах [7, с. 16]. Показниками освітнього аспекту професійної готовності фахівця є адекватність одержаної інформації, усвідомленість, результативність і вправність дій.

Таким чином, професійна діяльність фахівців цивільного захисту має низку специфічних соціально-психологічних рис [7, с. 18; 15, с. 34], які поділяють на професійно-психологічні. Фізіологічні, ергономічні, соціально-психологічні й інженерно-технологічні. Вони детермінують особливості системи підготовки фахівців, зокрема потребу чіткої координації та наступності змісту, організаційних форм, методів, педагогічних технологій на всіх етапах навчання, що забезпечує цілісність освітнього процесу; проектування й організацію різних видів професійно-екстремальної підготовки з відносно самостійними методичними підсистемами, своєрідними формами, методами і засобами; необхідність налагодження специфічних механізмів управління, які визначають характер функціонування та розвитку процесу підготовки майбутніх рятувальників тощо [6].

Професійне навчання фахівців цивільного захисту до діяльності в особливих умовах природних, екологічних, техногенних і технічних аварій і катастроф здійснюється поетапно й охоплює базову професійно-екстремальну підготовку (загальну та спеціальну), контекстно-екстремальну підготовку (спеціально-екстремальну й оперативно-екстремальну), а також постекстремальну підготовку [7, с. 4].

Отже, *професійна готовність фахівців цивільного захисту* – це: 1) складне особистісне утворення, ядром якого є позитивні установки, мотиви й усвідомлення сутності праці рятувальника, доповнені необхідними для успішного здійснення функціональних обов'язків знаннями, вміннями, навичками, сформованими соціально та професійно важливими якостями особистості; 2) психофізіологічний стан фахівця, детермінований тривалою різноплановою теоретичною та практичною підготовкою, яка забезпечує цілісну підготовленість до ефективної індивідуальної та групової професійної діяльності в екстремальних, ризиконебезпечних ситуаціях. Формування в межах освітнього процесу професійної готовності фахівців цивільного захисту потребує, на наше переконання, точного уявлення про сутність, зміст і способи вдосконалення системи компетентнісно орієнтованої професійної підготовки курсантів і студентів профільних ВНЗ та всебічної уваги науковців і практиків до цього процесу.

Виконане нами дослідження системи формування професійної готовності фахівців цивільного захисту до професійної діяльності в динаміці їхнього професіогенезу, в тому числі до діяльності в екстремальних ситуаціях, дає змогу визначити напрями оптимізації професійної підготовки співробітників різноманітних служб ДСНС України з метою вдосконалення заходів і механізмів запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Така оптимізація потребує створення моделі формування готовності персоналу до професійної діяльності й обґрунтування педагогічних умов забезпечення її ефективності. Вважаємо ці завдання перспективними напрями подальших наукових пошуків, спрямованих на покращення діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Література:

1. *Грибан, В. Г.* Охорона праці в органах внутрішніх справ : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / *В. Г. Грибан, О. В. Негодченко.* — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 336 с.
2. *Екстремальна психологія* : підручник / за заг. ред. проф. *О. В. Тімченка.* — Харків : УЦЗУ, 2007. — 502 с.
3. *Еремина, М. В.* Современные аспекты формирования профессиональной готовности врача к деятельности в экстремальных ситуациях / *М. В. Еремина, С. В. Поройский, О. С. Булычева* // *Волгоградский научно-медицинский журнал.* — 2011. — № 4. — С. 57-59.
4. Звіт про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2016 році [Електронний ресурс] // Державна служба Укра-

- їни з надзвичайних ситуацій : офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.dsns.gov.ua/files/2017/2/22/2016.pdf>.
5. Зеер, Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеер, Э. Сыманюк // Высшее образование в России. — 2005. — № 4. — С. 23-30.
  6. Козяр, М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях : монографія / М. М. Козяр. — Львів : Сполом, 2004. — 376 с.
  7. Козяр, М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти / М. М. Козяр. — Вінниця, 2005. — 37 с.
  8. Литвин, А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : на допомогу здобувачам наукового ступеня / А. В. Литвин. — Львів : СПОЛОМ, 2014. — 76 с.
  9. Магомед-Эминов, М. Ш. Феномен экстремальности / М. Ш. Магомед-Эминов. — [2-е изд., испр. и доп.]. — М. : Психоаналитическая Ассоциация, 2008. — 218 с.
  10. Максименко, С. Д. Фахівця потрібно моделювати : наукові основи готовності випускників педвузу до педагогічної діяльності / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. — 1994. — № 3-4. — С. 62-72.
  11. Моторин, В. Б. Риск в профессиональной деятельности : основные факторы и особенности проявления (на материалах функционирования Государственной противопожарной службы) : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра социол. наук : спец. 22.00.04 – Социальная структура, социальные институты и процессы / В. Б. Моторин. — С.-Пб., 2002. — 45 с.
  12. Розов, В. И. Психологическое обеспечение деятельности в экстремальных ситуациях / В. И. Розов // Социальная психология. — 2007. — № 4 (24). — С. 174-188.
  13. Скоробагата, О. М. Готовність до діяльності як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Скоробагата О. М. — Режим доступу : <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08somppp.pdf>.
  14. Слостенин, В. А. Педагогика : учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Слостенина. — М. : Изд. центр «Академия», 2002. — 576 с.
  15. Шубнякова, В. А. Организационно-педагогические условия профессиональной подготовки специалистов аварийно-спасательных служб МЧС в учреждениях среднего профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шубнякова Виктория Аркадьевна. — С.-Пб., 2010. — 218 с.
  16. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. : заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. — Вид. 2-е, доопр. та доп. — К. : КНТ, 2008. — 352 с.

References (transliterated and translated):

1. Hryban, V. H. & Nehodchenko, O. V. Okhorona pratsi v orhanakh vnutrishnikh sprav : pidruchnyk [dlia stud. vyshch. navch. zakl.] (Labor protection in the internal affairs : Textbook for higher schools students). Kyiv, 2009, 336 p. [in Ukrainian].

2. Ekstremalna psykholohiia : pidruchnyk / za zah. red. prof. O. V. Timchenka. — (Extreme Psychology : Textbook) / Ed. O. V. Timchenko. Kharkiv, 2007, 502 p. [in Ukrainian].
3. Eremina, M. V., Poroiskiy, S. V., Bulycheva, O. S. Sovremennye aspekty formirovaniya professional'noi gotovnosti vracha k deyatel'nosti v ekstremal'nykh situatsiyakh (Modern aspects of forming the professional readiness of a doctor for activities in extreme situations). // Volgograd Scientific Medical Journal, 2011, No 4, pp. 57-59 [in Russian].
4. Zvit pro osnovni rezultaty diialnosti Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychaynykh sytuatsii u 2016 rotsi / Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvychaynykh sytuatsii : ofitsiynyi sait (State Emergency Service of Ukraine : Official site. Report on the main results of the State Emergency Service of Ukraine in 2016). [Electronic resource]. Available at : <http://www.dsns.gov.ua/files/2017/2/22/2016.pdf> (in Ukr.) [in Ukrainian].
5. Zeyer, E. & Symaniuk, E. Kompetentnosnyi podkhod k modernizatsii professional'nogo obrazovaniya (Competent approach to the modernization of vocational education) // Vysshee obrazovanie v Rossii (Higher Education in Russia), 2005, No 4, pp. 23-30 [in Russian].
6. Koziar, M. M. Ekstremalno-profesiina pidhotovka do diialnosti u nadzvychaynykh sytuatsiyakh : monohrafiia (Extreme and professional training to act in emergencies : Monograph). Lviv, 2004, 376 p. [in Ukrainian].
7. Koziar, M. M. Teoretychni ta metodychni zasady profesiinoy pidhotovky osobovoho skladu pidrozdiliv z nadzvychaynykh sytuatsii : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ped. nauk : spets. 13.00.04 – Teoriia i metodyka profesiinoy osvity (Theoretical and methodological bases of training the emergency units personnel : Author's abstract of Doctor's thesis in Pedagogy : specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Pedagogy. Vinnitsa, 2005, 37 p. [in Ukrainian].
8. Lytvyn, A. V. Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy» : na dopomohu zdobuvacham naukovoho stupenia (Methodological principles of «pedagogical conditions» concept : To help applicants for academic degree). Lviv, 2014, 76 p. [in Ukrainian].
9. Magomed-Eminov, M. Sh. Fenomen ekstremalnosti (Phenomenon of extremity). Moscow: Psychoanalytic Association, 2008, 218 p. [in Russian].
10. Maksymenko, S. D. & Pelekh, O. M. (Fakhivtsia potribno modeliuvaty : naukovi osnovy hotovnosti vypusknnykiv pedvuzu do pedahohichnoy diialnosti) (It is necessary to model specialists : Scientific basis of readiness of Pedagogical Universities graduates for teaching activities) // Ridna shkola (Native School), 1994, No 3-4, pp. 62-72. [in Ukrainian].
11. Motorin, V. B. Risk v professional'noi deyatel'nosti : osnovnye faktory i osobennosti proyavleniya (na materialakh funktsionirovaniya Gosudarstvennoy protivopozharnoy sluzhby) : avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni d-ra sotsiol. nauk : spets. 22.00.04 – Sotsial'naya struktura, sotsialnye instituty i protsessy (Risk in professional activity : Main factors and features of manifestation (based on the State Fire Service materials : Author's abstract of Doctor's thesis in Sociology : specialty 22.00.04 – Social structure, social institutes and processes). St.-Petersburg, 2002, 45 p. [in Russian].

12. *Rozov, V. I.* Psikhologicheskoe obespechenie deyatel'nosti v ekstremal'nykh situatsiyakh (Psychological support of activities in extreme situations). // *Sotsial'naya psikhologiya (Social Psychology)*, 2007, No 4 (24), pp. 174-188. [in Russian].
13. *Skorobahata, O. M.* Hotovnist do diialnosti yak psikhologo-pedahohichna problema (Preparedness for activities as a psychological and pedagogical problem). [Electronic resource] — Available at : <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08somppp.pdf> [in Ukrainian].
14. *Slastenin, V. A., Isaev, I. F., Shiyanov, E. N.* Pedagogika : uchebnoe posobie dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zaved. (Pedagogy : Manual for higher schools of education). Moscow, 2002, 576 p. [in Russian].
15. *Shubniakova, V. A.* Organizatsionno-pedahogicheskii usloviya professional'noi podgotovki spetsialistov avariyno-spatatel'nykh sluzhb MCHS v uchrezhdeniyakh srednego professional'nogo obrazovaniya : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 (Organizational and pedagogical conditions of professional training of specialists of rescue services of the Ministry of Emergencies at the institutions of secondary vocational education : Ph. D. thesis in Pedagogy). St. Petersburg, 2010, 218 p. [in Russian].
16. *Aleksandrov, D. O., Androsiuk, V. H., Kazmirenko, L. I.* et al. Yurydychna psikhologhiia : pidruchnyk (Legal psychology : Textbook) / Ed. *L. I. Kazmirenko, Ye. M. Moiseyeva*. Kyiv, 2008, 352 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.04.2017

М. Козяр, А. Литвин

Теоретичні засади формування готовності фахівців цивільного захисту до діяльності в екстремальних ситуаціях

Стаття присвячена вивченню провідних підходів до феномена готовності, зокрема готовності фахівців цивільного захисту до професійної діяльності. Виявлено, що проблема соціально-психологічного впливу екстремальної ситуації на фахівців цивільного захисту, які надають допомогу в особливих умовах, залишається малодослідженою. Охарактеризовано основні структурні компоненти досліджуваного поняття, подано їх узагальнену характеристику. Проведено огляд наукових публікацій, присвячених тематиці дослідження феномена екстремальної ситуації в міждисциплінарному проблемному полі, що включає вивчення психологічних параметрів професійної діяльності в екстремальних умовах. Суспільство потребує фахівця, який володіє системою професійних знань і вмінь, вміє підтримувати рівень психологічної та фахової підготовки, знайомий із новітніми досягненнями в галузі на національному та світовому рівнях, прагне до постійного саморозвитку та самовдосконалення, тобто цілком готовий до професійної діяльності.

Ключові слова: екстремальна ситуація, формування готовності, фахівці цивільного захисту, професійна готовність.

M. Koziar, A. Lytvyn

Theoretical Principles of Formation of Civil Protection Specialists' Readiness to Work in Emergency Situation

The article is devoted to studying of major approaches to the phenomenon of readiness and civil protection specialists' readiness for professional activities in particular. It was revealed that the problem of the socio-psychological impact of an extreme situation on civil protection specialists who provide assistance in special conditions remains poorly investigated. The basic structural components of the investigated concept are characterized within the boundaries, their generalized characteristics is given. A review of scientific publications on the phenomenon of emergency situations that includes a study of the psychological parameters of professional work in emergency conditions was conducted. The society waits for the specialist who owns the system of professional knowledge and skills, able to maintain the level of psychological and vocational training, familiar with advanced achievements in the field at national and world levels, tends to fixed self-development and self-improvement, i.e., who is completely ready for professional activity.

Key words: emergency situation, readiness formation, civil protection specialists, professional readiness.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. П. Васянович